

Ігор Кравцов,

*аспірант кафедри загальнотеоретичних
та державно-правових наук
факультету правничих наук
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

АКСІОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ЮРИДИЧНОМУ ПОЗИТИВІЗМІ

У рамках юридичного позитивізму, що в загальному вигляді ототожнює право і закон, заперечує об'єктивну сутність права і критерій відмінності права від свавілля, в принципі неможливо предметно говорити про правову цінність закону. У силу заперечення об'єктивних, незалежних від законодавця і закону, властивостей і характеристик права легізм в аксіологічному плані відкидає, по суті, власне правові цінності і визнає лише цінність закону (позитивного права). Причому представниками цього типу праворозуміння «цінність» закону (позитивного права) насправді позбавлена власне правового ціннісного сенсу. Легістська «цінність» закону (позитивного права) — це його офіційна загальнообов'язковість, владна імперативність, а не його значущість за будь-яким об'єктивним чи суб'єктивним критерієм.

У такому контексті варто коротко сказати про виникнення юридичного позитивізму. Спираючись на вихідні положення філософського позитивізму, зміст яких полягає

в такому: наукове дослідження базується на спостереженні суцього, а не на метафізичних ідеях про належне (ідеях a priori), тому завданням наукового дослідження є опис явищ, а не пояснення їх (їхньої сутності, витоків, причинних зв'язків, цінності тощо), правознавці позитивістської спрямованості дійшли до переконання, що у світі фактів не повинно існувати ідеалізованого поняття права, яке випливає з природи буття чи природи людини, оскільки таке поняття належить до сфери метафізики, а не дійсності. Показовим тут є радикальний підхід неопозитивіста Кельзена, згідно з яким право є цінне лише як наказ. Іншою впливовою позитивістською доктриною є аналітична школа Герберта Харта, який вважав твердження «закон — це не право», «несправедливий закон — це не право» парадоксом чи «просто помилкою» [1, с. 138–142].

Сучасні тенденції свідчать про поєднання різних типів праворозуміння для вирішення ситуацій, неможливість використання лише одного підходу. Так, Європейський суд з прав людини завжди спирається на цінності Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., яку вважає «живим інструментом, який необхідно тлумачити в світлі сьогодення» [2, с. 258–260]. Це положення простежується в багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема і в справі «S. L. проти Австрії». Практиці застосування норм позитивного права Європейським судом притаманна послідовність, на відміну від рішень вітчизняних судів. Європейський суд з прав людини особливу увагу приділяє телеологічному (цільовому) тлумаченню, зазначаючи, що будь-яке обмеження прав людини має бути виправданим та доцільним. При цьому Суд поєднує природно-правовий та соціологічний підхо-

ди, оцінюючи ситуацію на основі принципів, закріплених у Конвенції, та реальних обставин конкретної ситуації. Загальні принципи розглядаються як складова частина права Європейського Співтовариства, їх порушення вважається підставою для скасування в судовому порядку актів співтовариства [3]. На думку Європейського суду (це відображено в деяких його рішеннях), джерелом формування цих принципів є конституційні традиції держав-членів Євросоюзу, Європейська конвенція прав людини та інші міжнародно-правові акти.

Можна дійти висновку, що норма позитивного права (норма, встановлена державою) сприймається як догма — непорушне судження про правильність і необхідність тих чи інших правил поведінки. Цінним є сам обов'язок, імператив, наказ, тобто нормативність права як така. Як вважає М. Козюбра, «без нормативності неможливі такі беззаперечні властивості права, як визначеність, передбачуваність наслідків своїх дій, відповідальність за них тощо» [4, с. 35]. Видається, що ця догма і є цінністю. Така догма є значущою через те, що це впливає з її суті. Виходить замкнуте коло: цінною є догма, яка є цінною, тому що становить єдину цінність права (закону). Наукове дослідження права позитивістами не ставить питання про доцільність державно-закріплених норм, їх справедливість, правомірність, адже право і закон — поняття тотожні. Представники цього типу праворозуміння визнають проблеми сутності і цінності права метаюридичними і, як наслідок, обмежують правознавство описом, узагальненням, класифікацією, систематизацією та коментуванням нормативних приписів законодавця (текстів законів), таким чином звужуючи предметну сферу, проблематику юридичної науки взагалі.

Прикладом нерозривного взаємозв'язку позитивного права в «крайній» своїй формі та аксіологічних категорій є право нацистської Німеччини. Після падіння режиму Гітлера юридичний позитивізм, який на той момент уже переживав не кращі часи, зазнав нищівної критики. Його звинувачували в тому, що з формально-догматичних та етатистських позицій стала неможливою юридична дискваліфікація фашистського законодавства, яке заперечувало принципи права, що «ненацистам» здаються вихідними та невід'ємними. Нацистський політичний режим, як, у принципі, і радянська система, став підтвердженням небезпечності і абсурдності обов'язковості виконання будь-яких наказів держави тільки тому, що формально вони є законом. Дійсно, домінування в юридичній науці позитивістських концепцій права створює сприятливі умови для утвердження тоталітаризму. Але слід звернути увагу на те, що ідеологи Третього Рейху, серед яких було багато правознавців, у своїх поглядах спиралися на правові теорії неогегельянства і солідаризму. Вони обстоювали ідею «расового права» і категорично заперечували позитивістську «зв'язаність судді законом», вимагаючи підпорядкування правосуддя «здоровому народному відчуттю» чи «народному духу» [1, с. 138–142]. До того ж деякі вчені позитивістської спрямованості, не погоджуючись із диктатурою, змушені були емігрувати в інші країни, серед них і відомий Г. Кельзен, який вирушив до США. Ми бачимо, що природне право відіграло значну роль у тому суспільстві. І цінності справедливості, свободи, порядку, класичні правові цінності також обстоювались і захищалися. Щоправда, нацистське розуміння справедливого, належного значно відрізняється від розуміння поміркованих демократичних, гуманістичних

доктрин, що протистояли нацистам тоді і панують сьогодні. Отже, ми ще раз переконуємось, як багато залежить від ціннісного ставлення, від ієрархії цінностей. Також можна дійти висновку, що проголошувати юридичний позитивізм джерелом нацистської ідеології було б неправильно. Інша річ, що концепції юридичного позитивізму і неопозитивізму не сприяли створенню тих правових установок, які б могли стати перепонами для розвитку фашизму.

Проте не варто применшувати і заслуг позитивістської концепції. Право як таке має соціальну та інструментальну цінність. Позитивізм якнайкраще сприяє утвердженню надійності, формальної визначеності, стабільності права як соціального регулятора та інструмента держави в регулюванні суспільного життя. Чіткі поняття про належну поведінку та засоби захисту її носіїв, що втілюють норми позитивного права, формальна визначеність є тією основою, яка допомагає людині почуватися впевнено і безпечно. Надійність, яку забезпечує (принаймні намагається) позитивізм, є цінністю права, як і його справедливість, яку проголошує юснатуралізм. Легістське розуміння права може забезпечити надійність і стабільність права, але не в змозі забезпечити його справедливість. Це пояснюється тим, що представники юридичного позитивізму заперечують справедливість права як первинну цінність права. Для них держава — вища цінність. Така ієрархія цінностей призводить до того, що не людина визнається первинним носієм прав, а держава «обдаровує» її цими правами (які може й відібрати).

Список використаних джерел

1. Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права / С. І. Алаїс. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 210 с.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справах «L. та V. проти Австрії» та «S.L. проти Австрії» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp? AIdx=573>. — Назва з екрана.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. — К.: Ваїте, 2016. — 392 с.